

3.1. Introducere

În acest capitol intenționez să analizez problematica exploatării sistemelor de resurse comune și capacitatea de elaborare, la nivelul comunității, a unui sistem de reguli care să asigure utilizarea în comun a unităților de resursă și menținerea sistemului de resurse. În analiza durabilității unui sistem de resurse pot fi identificate două tipuri de probleme care influențează evoluția acestuia. O primă problemă este aceea a abuzului cauzat în special de suprautilizarea resurselor, ceea ce poate conduce la distrugerea sistemelor de resurse. A doua problemă este cea a pasagerului clandestin care tinde să beneficieze de pe urma utilizării resursei fără să suporte costurile aferente (Dietz *et al.*, 2003, p. 20). Pentru a limita efectele negative ale acestor probleme, este nevoie de apariția unor reguli care să guverneze comportamentul individual și să stabilească modalitatea de exploatare a resurselor. Aceste reguli pot fi dezvoltate la diferite niveluri. Aici mă voi opri asupra sistemului de reguli dezvoltate la nivelul comunităților locale din satele devălmașe din Vrancea și voi analiza sistemul de reguli existent, sursa regulilor (dezvoltate la nivelul comunității sau provenite din exterior), tipurile de reguli și măsura în care acestea stabilesc mecanisme clare de utilizare a sistemelor de resurse. Relevanța discutării satelor din Vrancea ca studii de caz pentru analiza modului de exploatare în comun a resurselor rezidă atât în caracteristica devălmașă a formei de proprietate, cât mai ales în existența, la nivelul satului, a unor zone economice. Existența unor astfel de zone și semnificația lor materială pot conduce la adoptarea unui comportament strategic orientat spre maximizarea beneficiului individual în detrimentul celui comunitar. Principalele zone economice ale satului sunt: (1) pădurile și poienile; (2) izlazul și fânețele; (3) câmpul și țarina; (4) vatra satului și locurile de casă; (5) locurile cu destinație specială (vii, grădini); (6) apele, bălțile, morile; și (7) drumurile (Stahl, 1944, p. 323). Toate aceste zone economice erau exploatare în comun și accesibile tuturor membrilor comunității. Exploatarea lor se făcea după reguli stabilite la nivelul comunității și monitorizate și impuse de către adunarea obștească. Sistemele de reguli erau diferite de la o obște la alta, ceea ce a complicat foarte mult încercările ulterioare de stabilire a unei ordini juridice la nivelul întregii zone a Vrancei (Stahl, Serafim, 1939). Totuși, sistemul de reguli era funcțional datorită particularităților grupurilor implicate. Pentru a fi eficiente, regulile trebuiau stabilite ținând cont de particularitățile sistemului de resurse, de gradul de acceptare a participanților în ceea ce privește respectivele reguli, de capacitatea de impunere a regulilor și de înțelegerea lor de către toți participanții (Ostrom, 2003).

Pe măsură ce societatea evoluează, aceste caracteristici ale regulilor devin din ce în ce mai difuze. Mă refer aici în special la legitimitatea și înțelegerea noilor reguli, opuse celor tradiționale. Astfel, tranziția istorică de la devălmașia absolută la cea egalitară și, în final, la cea inegalitară, precum și trecerea de la satul pastoral la cel agricol modifică fundamental regulile de guvernare a resurselor comune și de utilizare a bunurilor comune. Drepturile de proprietate se legalizează, se individualizează și

devin tranzacționabile. În plus, sub presiunea sistemului legislativ oficial, anumite norme și comportamente se modifică.

Problematika menționată va fi analizată cu ajutorul grilei teoretice specifice analizei instituționale dezvoltate de Elinor Ostrom și colaboratorii săi. Teoria lui Ostrom și prezentarea perspectivei CADI sunt prezentate pe larg în primul capitol al acestui volum. De aceea, aici voi insista doar asupra acelor părți ale modelului care sunt relevante pentru problemele discutate.

3.2. Clarificări teoretice

După cum se arată și în capitolul 1, unul dintre modelele teoretice utilizate pentru analizarea situației resurselor comune este modelul actorului rațional. Un exemplu foarte bun în acest sens este dat de demersul teoretic al lui Garret Hardin (1968). „Tragedia bunurilor comune” derivă din faptul că, datorită comportamentului rațional al indivizilor, apare tendința de supraexploatare a sistemelor de resurse. Dificultatea managerierii resurselor comune și adoptarea de către indivizi a unui comportament rațional sunt strâns legate de caracteristicile definitorii ale bunurilor comune: non-exclusivitatea și rivalitatea¹. Caracteristicile de non-exclusivitate și rivalitate sunt intrinseci resursei și nu trebuie confundate cu forma de proprietate sau de exploatare a resursei. În plus, faptul că resursa este comună nu înseamnă că unitățile de resursă extrase nu pot fi bunuri private. Cu alte cuvinte, deși sistemul de resurse (pădurea, pășunea) este un bun comun, odată extrasă și apropiată individual, o unitate de resursă devine bun privat (Dietz *et al.*, 2003, p. 18). Această distincție este identificabilă și în analiza situației din Vrancea. Astfel, proprietatea asupra zonelor economice ale satului era comună, însă teritoriile apropiate pentru uzul individual erau asimilate proprietății private, putând face chiar obiectul *înzes-trării* de către un părintele a copiilor săi. Natura privată a unității de resursă devine evidentă în condițiile înăspririi regulilor de utilizare, prin impunerea de taxe sau limitări ale drepturilor de exploatare. Adunările obștești introduc astfel de reguli referitoare la apropierea individuală asupra unităților de resurse pentru a ordona modul în care sunt exploatare resursele aflate în proprietatea comună.

Tragedia bunurilor comune apare atunci când utilizatorii de resurse nu comunică între ei și nu dezvoltă relații de încredere reciprocă. Această concluzie derivă din explicațiile oferite de modelul actorului rațional² și din explicarea tragediei bunurilor

1. Non-exclusivitatea reprezintă acea caracteristică a bunului care face imposibilă sau foarte costisitoare excluderea unui potențial beneficiar de la utilizarea unui bun. Rivalitatea este acea proprietate conform căreia utilizarea de către un individ a unui bun face imposibilă utilizarea aceluiși bun de către alți indivizi (Ostrom, 2007b, p. 41).
2. În lipsa unui sistem de stimulente selective, acesta nu va adera la acțiunea colectivă, ci va încerca să obțină o cantitate cât mai mare de beneficii contribuind cât mai puțin la costurile de producere și furnizare a acestora (Olson, 1965).

prin intermediul dilemei prizonierului. Ostrom (2007a, 2003) consideră că aceste modele sunt prea rigide și că în situațiile reale, spre deosebire de cele imaginate de jocurile de tipul dilema prizonierului, indivizii pot comunica între ei și se pot monitoriza reciproc. Interacțiunile care apar în contextul relațiilor dintre membrii unei comunități sunt interacțiuni repetitive, care permit apariția unui sistem de recompense și pedepse care să asigure respectarea mutuală a normelor. În plus, în cazul acestor interacțiuni, actorii pot comunica, pot conveni asupra unui sistem de reguli care să le guverneze acțiunile și implicit pot adopta strategii comportamentale în funcție de predicțiile pe care le fac despre comportamentul celorlalți. Cu alte cuvinte, în cadrul interacțiunilor sociale avem de-a face cu instituții. Instituțiile, fie că sunt definite ca entități organizaționale, fie că sunt definite ca seturi de norme, reguli și strategii adoptate de indivizii care acționează într-o anumită arenă (Ostrom, 2007b, p. 23), sunt cele care oferă stimulente și influențează comportamentele indivizilor. Pe parcursul acestui capitol voi utiliza a doua componentă a definiției instituțiilor, încercând să identific principalele reguli, norme și strategii care influențează guvernarea resurselor comune, comportamentele și interacțiunile membrilor comunităților din satele devălmașe din Vrancea.

3.2.1. Reguli de guvernare a resurselor comune

În discuția asupra aranjamentelor instituționale necesare pentru guvernanța în comun a bunurilor, regulile sunt percepute „ca fiind prescripții comune, agreeate mutual și impuse predictabil în situații particulare de către agenții responsabili cu monitorizarea comportamentului și impunerea sancțiunilor” (Ostrom, 2007b, p. 23). Atunci când analizăm regulile care guvernează sistemele de resurse, trebuie să ținem cont de diferențele care apar între regulile formale (scrise sau provenite de la o autoritate) și cele informale – *în uz* (cele care funcționează la nivelul comunității) (vezi Ostrom, 2007b, p. 24). În cazul satelor devălmașe, relația dintre regulile dezvoltate la nivelul comunității și cele dezvoltate la nivel național (nivel informal vs nivel formal) evoluează de la conflict (mai ales în ceea ce privește recunoașterea proprietății) la integrare (modificarea regulilor de la nivelul comunității în funcție de normele juridice în vigoare – înzestrarea fetelor). Voi relua această discuție atunci când voi discuta despre diferențele dintre *obiceiiul pământului* și prevederile Codului civil.

De multe ori, regulile informale sunt mai puternice, mai cunoscute și mai ușor aplicabile decât cele formale. Pentru ca o regulă să fie respectată, este necesar ca ea să fie internalizată și considerată corectă de către toți membrii comunității. Un rol foarte important în respectarea regulilor îl are încrederea în corectitudinea normelor și în predictabilitatea implementării/impunerii lor. Acordul asupra corectitudinii morale a regulilor care constrâng luarea deciziei reduce nevoia de impunere forțată ; în lipsa acestui acord, indivizii vor încerca să eludeze, să încalce și să schimbe legea (Kiser și Ostrom, 2003, p. 74). Raportul dintre acordul comunității asupra corectitudinii

regulilor și nivelul de respectare a acestora, fără a fi necesară impunerea forțată, poate fi înțeles prin prisma relațiilor juridice existente între acaparatorii locali și populația băștinașă din satele devălmașe. În satele devălmașe există un conflict puternic între normele dreptului cutumiar, care asigură dreptul de folosire devălmașă a bunurilor comune, și normele dreptului civil, care fac posibilă delimitarea drepturilor de proprietate individuală și ieșirea din indiviziune. Deseori, normele arhaice internalizate de membrii comunității și care corespund realităților locale primează în fața normelor dreptului civil (Stahl, 1998, vol. I, p. 17).

Regulile care dirijează comportamentul colectiv în exploatarea bunurilor stabilesc clar cine și prin ce metode este îndreptățit să exploateze bunurile, care este distribuția autorității în cadrul comunității, cum se face legătura dintre alegerile individuale și deciziile colective, cum circulă informația și care este modul în care vor fi distribuite beneficiile (Ostrom, 2003, p. 66). Aranjamentele instituționale sunt perfectibile prin intermediul procesului de încercare și eroare. Durata mare în timp a sistemului de resurse comune și a relațiilor existente la nivelul comunității face ca diferitele probleme de funcționare a sistemelor de reguli să poată fi corectate de către cei care trebuie să le respecte. Experimentele întreprinse și analizate de Ostrom relevă faptul că indivizii participă la acțiunea colectivă pentru furnizarea bunurilor publice sau pentru managerierea sistemelor de resurse comune fără a fi nevoie de aplicarea unor stimulente sau sancțiuni de către un actor extern (Ostrom, 1998, p. 13). Un aspect important de care trebuie să se țină seama atunci când discutăm problema guvernării în comun a bunurilor este cel al raportului dintre numărul de beneficiari, cantitatea de resursă disponibilă și modalitățile de exploatare deținute de participanți. În condițiile în care numărul de participanți este scăzut, interacțiunile sociale sunt ușor de controlat, iar monitorizarea și aplicarea regulilor necesită costuri scăzute. De asemenea, costurile de monitorizare depind de caracteristicile resursei, de metodele de exploatare și de excludere de la dreptul de utilizare și de raportul dintre regulile de la nivel operațional și cele de la nivel constituțional (Ostrom, 2007a, p. 215).

Aceste caracteristici le întâlnim și în cazul satelor devălmașe din Vrancea. Numărul de participanți este reprezentat de totalitatea locuitorilor (cel puțin în faza inițială era foarte dificil ca cineva din afara comunității să aibă acces la resursele acesteia). Interacțiunile sociale se desfășurau după obiceiul locului – cunoscut, agreeat și respectat de toți participanții –, iar monitorizarea regulilor era făcută de fiecare dintre participanți și de un organ administrativ de conducere, respectiv adunarea obștească. Acest tip de organizare oferă tuturor participanților influență asupra definirii, modificării și monitorizării regulilor.

Pentru a putea analiza exploatarea în comun a sistemelor de resurse, Ostrom identifică mai multe tipuri de reguli la care funcționează și care influențează mecanismele de guvernare în comun a sistemelor de resurse. Astfel avem de a face cu :

- *reguli de acces* – care stabilesc numărul de participanți, resursele disponibile și condițiile de intrare și ieșire a participanților ;

- *reguli de cuprindere* – care stabilesc ce tipuri de acțiuni și rezultate sunt permise sau interzise ;
- *reguli de poziție și autoritate* – care stabilesc distribuția autorității între pozițiile din organizație ;
- *reguli de agregare* – care stabilesc cum sunt evaluate diverse acțiuni și agregate în acțiunea finală ;
- *reguli procedurale* – stabilirea regulilor folosite în diferite situații decizionale ;
- *reguli privind informațiile* – stabilesc constrângerile informaționale existente ;
- *reguli de recompensare și pedepsire*, care stabilesc modalitățile de acordare a recompenselor și pedepselor (Kiser și Ostrom, 2003, pp. 66-67 ; Ostrom, 2007b, pp. 38-39).

Aceste reguli guvernează activitatea actorilor care exploatează resursele, atribuind drepturi de acces și utilizare a resurselor comune. Această tipologie poate fi identificată și în cazul satelor devălmașe. De exemplu, în ceea ce privește regulile de acces, putem discuta despre dreptul de participare a membrilor comunității la utilizarea bunurilor, drept obținut prin naștere. O parte dintre regulile stabilite pentru funcționarea sistemului intră în atribuțiile adunării obștești. Aceasta stabilește cât și unde poate exploata fiecare familie, decide în privința desemnării și a modificării zonelor asupra cărora se manifestă uzufructul și are atribuții de monitorizare.

Regulile care sunt necesare pentru ca aranjamentele instituționale de guvernare în comun a resurselor să funcționeze apar la mai multe nivele de interacțiune a participanților. Interacțiunile dintre participanți și dintre aceștia și mediul extern vor fi analizate, în cazul satelor devălmașe, prin prisma relației dintre diferitele nivele de decizie. În teoria lui Ostrom există trei niveluri de decizie care influențează regulile, acțiunile și rezultatele așteptate :

- a) *nivelul operațional* : influențează deciziile permanente și interacțiunile zilnice ale participanților ;
- b) *nivelul alegerii colective* : influențează activitățile de la nivelul operațional prin aceea că determină cine este eligibil și care sunt regulile după care se pot schimba regulile operaționale ;
- c) *nivelul constituțional* : alegeri colective referitoare la regulile ce vor governa viitoarele decizii colective de a autoriza acțiuni (Ostrom, 2007b, pp. 44-45).

Regulile de la nivelul operațional influențează interacțiunile care au loc permanent între participanți. Regulile operaționale diferă în funcție de sistemul în care sunt aplicate, fiind adaptabile la condițiile locale (Ostrom, 2007a, p. 104). Regulile de la nivelul alegerii colective influențează regulile de la nivel operațional prin aceea că ele sunt modalități de schimbare a regulilor operaționale și stabilesc cine și în ce condiții acționează. În sfârșit, regulile de la nivelul constituțional reprezintă reguli de guvernare a sistemului ; ele stabilesc modul în care se organizează și funcționează

acesta. La nivelul operațional, regulile afectează indivizii care participă la diferite interacțiuni fără a avea repercusiuni asupra comunității în ansamblu. Regulile de la nivel operațional sunt stabilite și respectate mutual de către participanți fără să fie nevoie de agenți de monitorizare și impunere special desemnați. Spre deosebire de nivelul operațional, regulile de la nivelul alegerii colective și cele de la nivelul constituțional afectează comunitatea ca întreg și este nevoie ca respectarea lor să fie impusă³ (Kiser și Ostrom, 2003, p. 81).

3.3. Caracteristicile satelor devălmașe

Satele devălmașe din Vrancea sunt comunități închise *endogame și xenofobe* (Stahl, 1944, p. 324), care acceptă cu greu intervențiile exterioare. În faza inițială a dezvoltării sociale a satelor devălmașe se practica exploatarea în comun a proprietății obștii, fără individualizarea clară a drepturilor de proprietate. Regulile de acces depind de fenomenele biologice majore care influențează viața comunității: nașterea și moartea. Fiecare familie înzestra copiii cu o parte a averii, criteriul principal fiind cel al muncii prestate și al rămânerii în comunitate⁴. Ulterior, odată cu creșterea activității economice și a influenței capitalismului, dar și sub presiunea unor boieri locali, regulile referitoare la proprietate și exploatarea resurselor comune se schimbă.

Este interesant de urmărit modul în care relaționează regulile de la cele trei nivele, menționate mai sus, în sistemul devălmașiei. Relația dintre reguli diferă substanțial în funcție de gradul de cunoaștere și de percepția pe care participanții o au despre aceste reguli. Regulile de la nivelul operațional sunt cel mai des aplicate. Regulile de alegere colectivă presupun participarea în adunarea obștească a tuturor membrilor și permit exercitarea controlului asupra nivelului operațional. Regulile constituționale sunt deseori încălcate la nivel operațional din simplul motiv că ele contravin regulilor pe care actorii le internalizează și după care acționează. Regulile stabilite la nivel colectiv se află și ele deseori în conflict cu cele de la nivel constituțional. Un exemplu în acest sens este modalitatea de percepere a proprietății asupra pământurilor. Obștea, organ de alegere colectivă, considera proprietatea ca fiind comună și utilizată în devălmașie, iar statul, prin Codul Civil (nivel constituțional) nu recunoștea proprietatea devălmașă⁵, ci doar proprietatea privată. Analizele lui H.H. Stahl relevă faptul că încercările oficiale de stabilire a drepturilor de proprietate s-au dovedit extrem de

3. La nivelul operațional, principalul mod de impunere a unei reguli era teama de reacția comunității, în timp ce la nivelul alegerii colective apar măsuri coercitive cum ar fi: interzicerea căsătoriilor cu cei din afara comunității, bătaia celor care nu contribuiau la bir și la munca colectivă sau vinderea datornicilor.
4. Acesta este unul dintre motivele pentru care femeile nu erau înzestrate.
5. Statul nu recunoștea nici dreptul la organizare al obștii ca persoană juridică, cu excepția obștilor satelor care dețineau averi forestiere (Stahl, 1998, vol. II, pp. 88-90).